

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

**Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Слюсар Віта Володимирівна

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ СІМЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

спеціальність 231 «Соціальна робота»

РЕФЕРАТ

випускної кваліфікаційної роботи
за освітньо-професійною програмою
«Соціальна робота»
(Соціально-психологічна реабілітація)»

Умань – 2021

Випускною кваліфікаційною роботою є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: доктор педагогічних наук, професор,
Кравченко Оксана Олексіївна

РЕЦЕНЗЕНТ: кандидат педагогічних наук, доцент,
Левченко Наталія Володимирівна

Захист відбудеться 22 грудня 2021 р. о 9.00 год. на засіданні Екзаменаційної комісії.

З роботою можна ознайомитись на кафедрі соціальної педагогіки та соціальної роботи, за адресою: 20308, м. Умань вул. Садова, 28, ауд. № 202.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Діти трудових мігрантів: визначення понять, опис проблеми

1.1. Поняття про трудову міграцію

1.2. Проблеми дітей трудових мігрантів в Україні: результати ситуаційного аналізу

Розділ 2. Теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів

2.1. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми у закладі освіти: теоретичний аспект

2.2. Наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей, соціальним оточенням

2.3. Зміст, форми, методи, технології соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів

Розділ 3. Посилення можливостей суб'єктів роботи з дітьми трудових мігрантів: методичний аспект

3.1. Взаємодія суб'єктів соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

3.2. Організація роботи позашкільних закладів освіти з дітьми трудових мігрантів

3.3. Реабілітаційна робота з сім'єю дітей трудових мігрантів після повернення батьків

3.4. Закордонний досвід опіки над дітьми

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Основна причина трудової міграції українців за кордон полягає в пошуку гідно оплачуваної роботи. Упродовж останніх п'яти років економічні чинники міграції посилилися політичними та безпековими, що й призвело до швидкого зростання міграційних настроїв населення та інтенсивності міграції. За останні три роки кількість трудових мігрантів становила 3,2 млн. осіб, в 2020 році – близько 3 млн., а в 2021 році – 2,5-3 млн. Темп зростання кількості українців, що виїжджають за кордон, не скоротився навіть з поширенням пандемії.

Незважаючи на те, що трудові мігранти намагаються забезпечити матеріальний добробут дітей, соціально-психологічний стан такої сім'ї є незадовільним. Загалом, серед проблем, які постають перед дітьми, чий батьки поїхали за кордон, виділяють: проблеми соціального характеру (туга за батьками, пригнічений стан, відсутність підтримки, почуття незахищеності, неможливість прийняття рішення); проблеми з навчанням (неуспішність, небажання виконувати домашні завдання, прогули); проблеми спілкування з оточенням (несумісність поглядів із родичами, сварки зі старшими сестрами/братами, образи, побутові проблеми); проблеми дозвілля; матеріальні проблеми.

За таких проблем у дітей помітно деформується світогляд та з'являються глибокі проблем соціалізації. Унаслідок порушення життєво важливих внутрішньо сімейних зав'язків з'являється те, що можна назвати специфічним видом соціального сирітства, коли батьки дитини одночасно присутні і відсутні в житті дитини. Соціальний педагог, що працює з такими дітьми, повинен зважати не тільки на соціально-економічні чинники, що були передумовою до трудової міграції батьків, а й на психологічно-емоційний стан їх дітей. Для зручності соціальну роботу з дітьми трудових мігрантів розділяють на три напрямки: робота з дітьми; робота з батьками, опікунами; робота з оточуючими

Дитину, що переживає розлуку з батьками, можуть спіткати проблеми

різного характеру, а тому щодо неї застосовуються наступні технології: соціальна реабілітація, супровід, профілактика, патронаж, соціальна корекція та терапія. Робота з батьками обмежується соціальним супроводом, профілактикою та консультуванням, а робота з оточенням проявляється у групових формах соціальної роботи. Високу ефективність та результативність у роботі з дітьми трудових мігрантів має тренінг як технологія соціальної роботи. Комплексність тренінгових занять охоплює найбільш уразливі та критичні моменти одночасно та поєднує в собі роботу над особистісними якостями дитини, роботу з батьками та роботу з оточенням через групові вправи.

Вивченню проблем дітей трудових мігрантів присвячені праці Т. Кірик, Ю. Галусян, І. Шваб, Т. Дорошок, К. Левченко, І. Трубавіної. Соціально-педагогічній та психологічній роботі з дітьми трудових мігрантів приділяється увага в роботах В. Андрєєнкової, Т. Веретено, Т. Дорошок, М. Євсюкової, І. Зверєвої. В Україні питання трудової міграції та торгівлі людьми з метою трудової експлуатації вивчали Н. Гусак, К. Левченко, Н. Романова, М. Романюк, З. Смутчак, І. Трубавіна, В. Турок та ін. Проте вони приділяють обмаль уваги особливостям роботи з трудовими мігрантами з огляду на сучасні особливості трудової міграції з України.

Однак, не дивлячись на значну кількість досліджень у цьому напрямку, організація соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів залишається складною проблемою як у теоретичному, так і у практичному плані. Це пов'язане з тим, що на сьогоднішній день не існує розробленої системи здійснення соціально-педагогічної діяльності з такими дітьми, відсутні соціально-педагогічні теорії, концепції та методики, які б у повній мірі враховували специфіку їхніх проблем та потреб і могли б стати підґрунтям для їх всебічного вирішення. Отже, існує необхідність більш глибокого та всебічного вивчення досліджуваної проблеми, спрямованого на знаходження ефективних шляхів її подолання

Мета дослідження – розробити та експериментально перевірити програму соціальної роботи із сім'ями трудових мігрантів.

Відповідно до теми та мети дослідження окреслено такі **завдання**:

1. Схарактеризувати проблеми дітей трудових мігрантів в Україні.
2. Розкрити теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.
3. Визначити взаємодію суб'єктів соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з дітьми в Україні.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні аспекти формування програми соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів в Україні.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, зіставлення, систематизація, порівняння та узагальнення наукових джерел із проблеми дослідження з метою відбору та осмислення фактичного матеріалу; *емпіричні* – спостереження за перебігом процесу соціалізації дітей трудових мігрантів в умовах закладу освіти, стандартизовані й валідизовані методики, за допомогою яких визначалися показники та рівні соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів в Україні; *експериментальні* – експеримент, орієнтований на перевірку ефективності програми; *методи математичної обробки результатів експериментального дослідження* – кореляційний та регресійний аналіз обробки отриманих результатів з метою виявлення кількісних та якісних характеристик результативності експериментального дослідження.

Практичне значення результатів дослідження полягає у впровадженні програми соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів в Україні. Результати дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі закладів освіти з метою ознайомлення даної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

УДПУ імені Павла Тичини, на засіданнях Центру та Студентського наукового товариства.

ВИСНОВКИ

Характеристика трудової міграції. У науковій літературі визначено, що міжнародна трудова міграція може бути: 1) тимчасовою, 2) циклічною або маятниковою чи 3) постійною (за іншою класифікацією – поворотною чи безповоротною). При цьому мобільність робочої сили може мати як організований (програми, замовлення), так і спонтанний (робітники самостійно пропонують себе на сучасному світовому ринку праці) характер. Трудові мігранти можуть перебувати в країні-реципієнті з родиною або самі (будучи одинаками чи залишивши сім'ю в рідній країні).

Трудова міграція в межах Європейського Союзу (ЄС), а також поза його межами значно розвинулася в останні роки, причому превалюють більш тимчасові форми трудової міграції, такі як сезонна робота, тимчасова міграція, зокрема висококваліфікованих робітників, менеджерів високого рівня, роботодавців тощо. Це, на думку дослідників, зумовило посилення вразливості прав трудових мігрантів

Основною моделлю міграційної поведінки українців наразі залишається тимчасова, циркулярна, тобто періодично повторювана трудова міграція. Громадяни України часто їдуть працювати за кордон, повертаються назад, через деякий час знову їдуть, як правило залишаючи родину в Україні.

Такий характер трудової міграції ставить питання щодо дефініціювання самого поняття «трудоий мігрант з України». На думку С. Алієвої, визначальною та основною ознакою є те, що така особа здійснює територіальне переміщення з метою тимчасової або постійної зміни місця роботи, при цьому переміщення може бути міждержавним, тобто з перетином кордону, або внутрішнім, тобто без перетину кордону. Однак, далі дослідниця каже, що відбувається це «контексті активної реалізації свого права на безпечні та гідні умови праці», що з огляду на неврегульованість трудової міграції з України не відповідає характеристикам вітчизняної міграції

Економічна міграція – це переселення мешканців із соціально-економічних причин, унаслідок погіршення умов життя і праці, які призводять до бідності та злиденності широких мас, водночас спричиняючи масове розшарування в суспільстві, що створює підґрунтя для поляризації та протистояння, конфліктів і суперечностей. Трудова міграція з України хоча й є переважно економічною, однак видимих конфліктів в українському суспільстві не зумовлює, хоча й породжує численні соціальні проблеми, зокрема, пов’язані з порушенням сімейних відносин.

Водночас слід звернути увагу на те, що трудові мігранти з України мають досить високі шанси стати жертвами торгівлі людьми (до різновидів такої торгівлі відносять: сексуальну експлуатацію людини, використання її в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатацію її праці тощо

Характеристика міграційного процесу. Міжнародну трудову міграцію поділяють на легальну та нелегальну. Однак, слід розрізнити легальний/нелегальний в’їзд в країну та легальне/нелегальне працевлаштування. В офіційних документах ООН для позначення трудових мігрантів, які працюють у країні прибуття, порушуючи її закони, використовують термін «неврегульована міграція».

Ця ознака «легальність/нелегальність» (врегульованість/неврегульованість) видається однією з найважливіших як із точки зору продукування зовнішніх ефектів міжнародної трудової міграції в країні-донорі та країніреципієнті робочої сили, так і соціальної захищеності трудівників-мігрантів, їхнього соціального статусу.

Для розрізнення міжнародної трудової міграції від інших форм руху чи мобільності населення часто звертаються до тристадійної моделі трудової міграції, в якій є зв’язані між собою стадії: – початкова – процес формування

територіальної рухливості населення; – основна – власне процес переселення; – завершальна – адаптація мігрантів на новому місці проживання.

За твердженнями науковців, адаптація, облаштування мігрантів може набувати різних вимірів: 1) пристосування новосела до нового соціально-демографічного середовища місця переселення; 2) пристосування до нового соціально-економічного статусу населеного пункту; 3) біологічне пристосування або медико-біологічна адаптація – коли переселення відбувається в населені пункти з іншими природними умовами.

Оскільки міграція більше не сприймається, як подорож в один кінець, то дослідники ставлять під сумнів, що міграційний процес має певне завершення, вони стверджують, що наявні лише певні «міграційні моменти»

У Глобальному договорі щодо міграції (документ ООН, 2018 рік) увага держав і громадянського суспільства, а відтак і соціальної роботи як інституту такого суспільства, звертається на зниження ризиків і усунення чинників вразливості, з якими стикаються мігранти на різних етапах міграції, шляхом дотримання, захисту і здійснення прав людини, а також надання їм допомоги та сприяння. Документ містить цілі кращого управління міг-рацією, як-от: спрощення доступу до каналів легальної міграції та підвищення їхньої гнучкості; сприяння справедливому і етичному найму працівників і забезпечення умов для гідної праці; вивчення і ослаблення чинників вразливості в процесі міграції; попередження, припинення та викорінення торгівлі людьми в контексті міжнародної міграції; створення для мігрантів та громад сприятливих умов, що забезпечують повну соціальну інтеграцію та згуртованість; викорінення всіх форм дискримінації тощо. Значна частина цих цілей суголосна сучасним пріоритетам соціальної роботи

Багатостороння рамка МОП з питань трудової міграції вимагає від країн-реципієнтів трудових мігрантів укладення угод про соціальне забезпечення на користь працівників мігрантів. Угоди про соціальне страхування - це договори,

які координують схеми соціального страхування двох або більше країн для гарантування прав на соціальне забезпечення. Відтак надання соціальних послуг може бути частиною пакету міждержавних угод

Наразі українські трудові мігранти, з огляду на наявні статистичні дані щодо офіційно працевлаштованих за кордоном і оцінювальні дані реальної трудової міграції, підпадають під категорію «неврегульована міграція», а відтак вони, як відзначають дослідники, не захищені навіть тими нечисленними міждержавними угодами щодо захисту прав трудових мігрантів, які підписала Україна. Це унеможлиблює використання інструменту міждержавних угод для соціальної підтримки заробітчач та членів їхніх сімей у разі потреби

Зауважимо, що у міграційному процесі можлива й така стадія як рееміграція (реадмісія, повернення), яка може бути добровільною або примусовою, планованою або незапланованою. Ця стадія може наступити й після процесу переселення, коли людина ще не стигла адаптуватись до нового середовища. З огляду на циркулярний характер трудової міграції з України ця стадія може повторюватись неодноразово, і процес адаптації у трудових мігрантів може й не набувати сталого характеру. Міграційна поведінка заробітчач під час карантину, оголошеного навесні 2020 року у країнах ЄС у зв'язку із пандемією COVID-19, яскраво унаочнила «човниковий», маятниковий, циркулярний характер міграції.

Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами. Узагальнення наукової та практичної літератури дає підстави визначити певні форми соціальної роботи з трудовими мігрантами та загальну спрямованість такої роботи на різних стадіях міграційного процесу.

Початкова стадія. На цьому етапі формами соціальної роботи можуть бути: інформаційно-профілактичні просвітницькі кампанії, тренінги, цикли занять, впровадження проектів у громадах, консультаційна робота, менторство, молодіжна робота тощо.

Профілактична соціальна робота як засіб превенції потрапляння потенційних мігрантів у ситуації насильства і дискримінації полягає в наступному: 1) інформування стосовно явища «торгівлі людьми», шахрайства при працевлаштуванні, можливих негативних наслідків трудової міграції, особливо нерегульованої міграції; 2) роз'яснення правових норм відносно поведінки в тих життєвих ситуаціях, які можуть призвести до рабства; 3) демонстрація зразків бажаної поведінки, відпрацювання, бажано шляхом застосування сучасних інтерактивних технологій, тих життєвих навичок, які потрібні для безпечного навчання, знайомства, відпочинку, працевлаштування за кордоном; 4) підтримка творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної та іншої діяльності молоді, яка обмірковує можливість виїзду за кордон на навчання чи роботу. Така діяльність має подвійну мету: мотивувати потенційних трудових мігрантів, передовсім молодь, до пошуку роботи на вітчизняному ринку праці, розвитку навичок підприємництва, а також забезпечення тих, хто має намір працювати за кордоном, від небезпечної міграції, а також шахрайства тих, хто обіцяє працевлаштування за кордоном.

Стадія переселення. На цьому етапі формами соціальної роботи можуть бути: допомога в перевірці надійності потенційних роботодавців; консультаційна робота (зокрема, телефонне консультування і онлайн консультування), працевлаштування із супроводом, забезпечення транзитним житлом, реагування на виявлені факти трудового рабства та насильства. Дослідники відзначають, що трудові мігранти також часто відчувають психологічний стрес і не почувуються у безпеці. Діяльність соціальних працівників спрямована передовсім на захист прав трудових мігрантів на гідну та безпечну працю. Ця діяльність може мати як індивідуальний, так і груповий характер.

Стадія адаптації. На цьому етапі формами соціальної роботи можуть бути: соціальний супровід, корекційно-терапевтична робота, представництво інтересів, консультаційна робота, робота з громадами. Соціальна робота може бути,

зокрема, спрямована на зміну дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну, в тому числі на формування особистої економічної ефективності мігрантів, а також на захист прав людини.

Наразі країни ЄС не ставлять питання про повну заборону трудової міграції чи її обмеження. У нинішньому порядку денному європейської соціальної політики переважають питання забезпечення належних умов праці та перебування в країнах-реципієнтах на законних підставах. Проте соціальні працівники (і системи соціального захисту на соціальному рівні) подекуди відіграють – відкрито чи латентно – роль «захисників панівного порядку» у своїх країнах, а не борців проти дискримінації людей за ознакою походження.

Стадія повернення/реадмісії. До форм соціальної роботи на цьому етапі можна віднести: соціальний супровід, представництво інтересів, реабілітація. Ці послуги надаються переважно на індивідуальній основі. Соціальна робота з тими, хто повертається і має проблеми адаптації, передбачає тривалу роботу з потерпілими і комплекс соціальних послуг. Водночас можливим є й колективне представництво інтересів мігрантів щодо можливостей економічної самореалізації на вітчизняному ринку праці, зокрема, шляхом визнання професійного досвіду та професійних кваліфікацій, здобутих в інших країнах.

Слід зауважити, що на всіх стадіях міграційного процесу діяльність соціальних працівників може бути скерована не тільки на самого мігранта-трудівника, а на родину, дітей мігрантів, соціальне оточення чи на макрорівень соціальної системи, тобто на громаду чи суспільство. Це вимагає від соціальних працівників опанування широким спектром компетентностей і відігрівання ролі агентів соціальних змін, а не лише надання первинної психосоціальної консультативної допомоги мігрантам.

Деякі дослідники дотримуються думки, що найбільше проблем зумовлює безповоротний тип міграції і саме він має виступати ключовим об'єктом соціальної роботи. Проте робота з тими, хто лише обмірковує можливості

трудової міграції, або з тими мігрантами, які стали жертвами трудового рабства чи були депортовані з країни, видається не менш затребуваною. З огляду на циркулярний характер трудової міграції з України соціальна робота на стадії повернення могла би мати і реадaptaційне спрямування і бути виразно прив'язаною до місцевої територіальної громади. Для цього потрібна як належна інституційна структура для такої діяльності, так і відповідним чином сформовані компетентності, навички соціальних працівників, їхнє розуміння власної ролі у реадaptaційному процесі.

Соціальні працівники в Україні, спираючись на рекомендації Глобального договору щодо міграції, також могли б лобювати на рівні соціальної політики заходи щодо, по-перше, підтримання моделі циркулярної міграції, що склалася стихійно, в надії можливого кінцевого повернення мігрантів на батьківщину, а, по-друге, сприяти забезпеченню легального працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінацію та дотримання їхніх прав, зокрема у сфері соціального забезпечення.

Соціальним працівникам слід брати до уваги неоднозначність та складність процесів регульованої і нерегульованої трудової міграції з України, специфіку різних стадій міграційного процесу, який в нашій країні здебільшого має циркулярний характер. Соціальна робота з трудовими мігрантами має бути насамперед орієнтована на протидію дискримінації заробітчан та їхніх родин. Водночас її спрямуванням має бути адаптаційна та реадaptaційна робота у місцях переселення та повернення. Специфіка реадaptaційної роботи в умовах України має бути досліджена глибше, зважаючи на наявні соціально-економічні реалії і недостатній інституційний розвиток професійної соціальної роботи.